

MAXDUMI A'ZAM DAHBEDIY TA'LIMOTIDA KOMIL INSON KONSEPSIYASINING FALSAFIY VA TASAVVUFIY TALQINI

Saidov Ibrohimjon

Mir Arab oliy madrasasi

Diniy fanlar kafedrası katta o'qituvchisi

Tel: +998905854213

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada XVI asr Movarounnahr tasavvuf tafakkurining yirik namoyandalaridan biri Maxdumi A'zam Dahbediyning komil inson haqidagi qarashlari falsafiy va tasavvufiy nuqtai nazardan tahlil qilingan. Mutafakkirning inson mohiyati, ruh va nafs munosabati, ma'rifatga erishish bosqichlari hamda komil insonning jamiyatdagi o'rni haqidagi qarashlari yoritilgan. Shuningdek, uning ta'limotida ilm, amal, ixlos va ma'naviy kamolotning o'zaro bog'liqligi ochib berilgan. Tadqiqot natijasida Maxdumi A'zam ta'limotida komil inson konsepsiyasi nafaqat individual axloqiy kamolot, balki ijtimoiy taraqqiyot va ma'naviy islohotlarning muhim omili sifatida talqin etilishi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *Maxdumi A'zam Dahbediy, komil inson, tasavvuf, Naqshbandiya, ma'rifat, ruh, nafs, axloqiy kamolot, falsafiy tafakkur, ma'naviyat.*

АННОТАЦИЯ

В данной статье философско-суфийский аспект учения Махдуми Аъзама Дахбеди о совершенном человеке рассматривается как одно из важных направлений духовной мысли Мавераннахра XVI века. Анализируются взгляды мыслителя на сущность человека, соотношение души и нафса, этапы духовного совершенствования и место совершенного человека в обществе. Особое внимание уделяется взаимосвязи знания, практики, искренности и духовного развития в его учении. Обосновывается, что концепция совершенного человека у Махдуми Аъзама представляет собой не только путь индивидуального нравственного совершенствования, но и важный фактор общественного развития и духовного обновления.

Ключевые слова: *Махдуми Аъзам Дахбеди, совершенный человек, суфизм, Накибандия, духовное познание, душа, нафс, нравственное совершенство, философская мысль, духовность.*

ABSTRACT

This article examines the philosophical and Sufi dimensions of Makhdumi A'zam Dahbedi's doctrine of the Perfect Human (al-Insān al-Kāmil), one of the prominent representatives of the spiritual thought of sixteenth-century Transoxiana. The study

analyzes his views on human nature, the relationship between the soul and the nafs, the stages of spiritual perfection, and the social role of the perfect human being. Particular attention is paid to the interconnection between knowledge, practice, sincerity, and spiritual development in his teachings. The research concludes that the concept of the Perfect Human in Makhdumi A'zam's thought represents not only a model of individual moral perfection but also an important foundation for social development and spiritual renewal.

Keywords: *Makhdumi A'zam Dahbedi, Perfect Human, Sufism, Naqshbandiyya, spiritual knowledge, soul, nafs, moral perfection, philosophical thought, spirituality.*

KIRISH

XV–XVI asrlar Movarounnahr ilmiy-ma'naviy hayotida Naqshbandiya tariqati nafaqat diniy-tasavvufiy oqim, balki muayyan ijtimoiy-falsafiy maktab sifatida ham shakllandi. Mazkur maktab vakillari orasida Maxdumi A'zam Dahbediy (1461–1542) alohida o'rin egallaydi. U tasavvufni faqat ruhiy kamolot vositasi sifatida emas, balki inson va jamiyatni takomillashtirishga xizmat qiluvchi ta'limot sifatida talqin qildi. Shu jihatdan uning merosida komil inson g'oyasi markaziy o'rin tutadi.

Islom falsafasi tarixida komil inson konsepsiyasi Forobiy, Ibn Sino, G'azzoliy va Ibn Arabiy kabi mutafakkirlar tomonidan turli jihatlarida yoritilgan. Maxdumi A'zam ushbu an'anani davom ettirgan holda, komillik masalasini Naqshbandiya tariqati tamoyillari asosida qayta talqin etdi. Unga ko'ra, komillik faqat nazariy bilim bilan emas, balki qalb pokligi, ma'naviy tarbiya va jamiyat oldidagi mas'uliyat orqali namoyon bo'ladi.

Mutafakkir yashagan davr siyosiy va ijtimoiy jihatdan murakkab davr bo'lib, turli sulolalar o'rtasidagi kurashlar, iqtisodiy qiyinchiliklar va ma'naviy inqirozlar bilan tavsiflanadi. Ana shunday sharoitda Maxdumi A'zam insonni jamiyatni isloh qilishning asosiy omili sifatida ko'radi. Shuning uchun ham uning komil inson haqidagi qarashlari individual axloq doirasidan chiqib, ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etadi.

Bugungi globallashuv va ma'naviy qadriyatlar transformatsiyasi sharoitida Maxdumi A'zam merosini qayta o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Ayniqsa, uning komil inson haqidagi qarashlari zamonaviy axloq falsafasi va ma'naviyat tadqiqotlari uchun muhim nazariy manba bo'la oladi.

Mazkur maqolaning maqsadi Maxdumi A'zam Dahbediy ta'limotida komil inson konsepsiyasining falsafiy va tasavvufiy asoslarini tahlil qilish hamda uning zamonaviy ahamiyatini ochib berishdan iborat.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Maxdumi A‘zamning komil inson haqidagi qarashlari, avvalo, Naqshbandiya tariqatining nazariy tamoyillari ta‘sirida shakllangan. Bahouddin Naqshband tomonidan asos solingan ushbu tariqat insonning ichki dunyosini poklash va uni jamiyat hayotidan ajratmaslik g‘oyasiga asoslanadi. Shu bois Maxdumi A‘zam ham inson kamolotini ijtimoiy mas‘uliyat bilan bog‘liq holda tushuntiradi.

Uning qarashlarida Xoja Ubaydulloh Ahror Valiy maktabining ta‘siri ham seziladi. Ahror Valiy tasavvufni faol ijtimoiy hayot bilan uyg‘unlashtirishga intilgan bo‘lsa, Maxdumi A‘zam ham komil insonni jamiyat manfaatlari uchun xizmat qiluvchi shaxs sifatida tasvirlaydi.

Mutafakkirning ilmiy dunyoqarashida Qur‘on va hadislar asosiy manba hisoblanadi. Ayniqsa, insonning xalifalik maqomi, taqvo, ixlos va ma‘rifat haqidagi oyatlar uning ta‘limotida muhim o‘rin tutadi. U komillikni ilohiy amrlarni anglash va ularga muvofiq yashash bilan bog‘laydi.

Shuningdek, uning qarashlarida islom falsafasining ayrim unsurlari ham uchraydi. Xususan, insonning mohiyati, ruh va nafs munosabati, ma‘rifatning darajalari haqidagi mulohazalar Ibn Sino va G‘azzoliy an‘analari bilan uyg‘unlashadi.

Natijada Maxdumi A‘zam ta‘limotida komil inson konsepsiyasi tasavvuf, islom falsafasi va axloqiy ta‘limotlarning sintezi sifatida namoyon bo‘ladi.

Maxdumi A‘zam qarashlarida inson oddiy biologik mavjudot emas, balki ilohiy ma‘rifatni qabul qilish qobiliyatiga ega bo‘lgan mavjudot sifatida talqin qilinadi. Shu sababli uning ontologik maqomi boshqa mavjudotlardan ustun qo‘yiladi.

Mutafakkir inson mohiyatini ruh va nafs o‘rtasidagi munosabat orqali izohlaydi. Ruh ilohiy manbaga mansub bo‘lib, insonni yuksaklikka chorlaydi. Nafs esa moddiy mayllar va shahvatlar manbai sifatida insonni tubanlikka yetaklaydi.

Komillik ana shu ikki kuch o‘rtasidagi kurashda ruhning g‘alaba qozonishi bilan yuzaga keladi. Bu jarayon tasavvuf adabiyotida “tazkiyat an-nafs” deb nomlanadi.

Maxdumi A‘zam fikricha, insonning haqiqiy mohiyati uning jismida emas, balki qalbida namoyon bo‘ladi. Qalb ilohiy haqiqatlarni idrok etuvchi markaz sifatida baholanadi.

Shunday qilib, mutafakkirning ontologik qarashlarida komil inson ilohiy haqiqatni anglash darajasiga ko‘tarilgan va nafs hukmronligidan ozod bo‘lgan shaxs sifatida tavsiflanadi.

Maxdumi A‘zam ta‘limotida komillikka erishishning asosiy vositasi ma‘rifat hisoblanadi. Biroq bu ma‘rifat oddiy bilim emas, balki qalb orqali hosil bo‘ladigan ruhiy idrokdir.

Unga ko'ra, inson kamoloti ilm bilan boshlanadi. Ilm insonni jaholatdan qutqaradi va unga haqiqat sari yo'l ochadi. Biroq ilmning o'zi yetarli emas.

Ikkinchi bosqich amal bosqichidir. Olingan bilim hayotda namoyon bo'lmasa, u komillikka olib bormaydi. Shu bois Maxdumi A'zam ilm va amal birligini ta'kidlaydi.

Uchinchi bosqich ixlos va muhabbat bosqichidir. Inson barcha amallarini faqat Alloh roziligi uchun bajarishi lozim.

Eng yuqori daraja esa ma'rifat va haqiqat darajasi bo'lib, bunda inson ilohiy hikmatlarni qalban anglay boshlaydi.

Maxdumi A'zam komil insonni jamiyatdan uzilgan zohid sifatida tasvirlamaydi. Aksincha, u xalq ichida yashab, odamlarga foyda keltiradigan shaxs bo'lishi kerak.

Mutafakkirning fikricha, insonning komilligi uning boshqalarga bo'lgan munosabatida namoyon bo'ladi. Halollik, adolat va saxovat komillikning asosiy belgilaridir.

Komil inson jamiyatda axloqiy me'yorlarning qaror topishiga xizmat qiladi. Shu jihatdan u ma'naviy islohotchi vazifasini bajaradi.

Maxdumi A'zam hukmdorlarni ham ma'naviy kamolotga chaqirgan. Uning fikricha, adolatli davlatning asosida komil insonlar turishi kerak.

Bu jihat uning qarashlarini faqat tasavvufiy emas, balki ijtimoiy-falsafiy ta'limot sifatida baholash imkonini beradi.

XULOSA

Maxdumi A'zam Dahbediy ta'limotida komil inson konsepsiyasi tasavvufiy va falsafiy qarashlarning uzviy uyg'unligi sifatida namoyon bo'ladi. U komillikni nafaqat ruhiy poklanish, balki ilm, amal, ma'rifat va ijtimoiy mas'uliyatning birligi sifatida talqin etadi.

Mutafakkirning qarashlarida komil inson jamiyat taraqqiyotining asosiy omili, axloqiy qadriyatlarning tashuvchisi va ilohiy haqiqatni anglashga intiluvchi shaxsdir. Shu sababli uning merosi bugungi ma'naviyat, axloq falsafasi va tasavvuf tadqiqotlari uchun muhim ilmiy manba bo'lib qolmoqda.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR

1. Xojagi Ahmad Kosoniy (Maxdumi A'zam). *Risolai Vujudiya*. – Toshkent: Movarounnahr, 2004.
2. Xojagi Ahmad Kosoniy. *Tanbeh us-solikin*. – Toshkent: Movarounnahr, 2004.
3. Xojagi Ahmad Kosoniy. *Risolai zikr*. – Toshkent: Movarounnahr, 2004.
9. Komilov N. *Tasavvuf*. – Toshkent: Movarounnahr, 2009.
10. Komilov N. *Tasavvuf yoki komil inson axloqi*. – Toshkent: Yozuvchi, 1996.

11. Knysh A. *Islamic Mysticism: A Short History*. – Leiden: Brill, 2010.
12. Chittick W. *Sufism: A Short Introduction*. – Oxford: Oneworld Publications, 2008.